

Розділ 7

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

УДК 94(477.4)" 1917/192Г":008:37

Олександр ПОГУЛЯЄВ
(м. Житомир)

Культурно-освітній розвиток поляків правобережної України в роки української революції (1917-1921 рр.)

У статті досліджується культурно-освітній розвиток польської національної меншини Волинської, Подільської та Київської губерній у період Української революції 1917-1921 років.

Ключові слова: Українська революція, польська національна меншина, культурно-освітній розвиток, національна освіта, культурно-освітні товариства, польські школи.

Науковий керівник - *Кордон Микола Володимирович*, завідувач кафедри історії України історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

У період Української революції 1917-1921 рр. вагому роль у становленні культурно-освітнього процесу відігравали поляки. Зокрема, в Україні польська національна меншина була однією із найчисленніших, а польське шкільництво та культурно-освітні організації на Правобережжі стали невід'ємною частиною історії педагогіки України та освіти національних меншин.

Саме революційні змагання 1917-1921 рр. сприяли процесу національного самоусвідомлення і формуванню вимог щодо задоволення культурних потреб польського населення. Передусім, польська національна меншина вимагала від українського та радянського урядів можливість вільного використання та вивчення рідної мови, створення культурних жіночих товариств, освітніх об'єднань тощо. Польська мова стала засобом об'єднання та політичних вимог національної меншини.

Проблему становлення й розвитку в Україні освітніх закладів для національних меншин у період Української революції 1917-1921 рр., досліджували українські науковці - М. Авдієнко, А. Глинський, Я. Кацанов, О. Їсалакура, Б. Чирко, О. Войналович, О. Бистрицька, М. Марчук, С. Очеретко та інші. Серед польських істориків, культурно-освітній рівень польської національної меншини розглядали Г. Яблонівський, К. Редзінський, В. Розовський тощо. Проте, культурно-освітнє життя польської національної меншини

Правобережжя у працях українських та зарубіжних науковців все ще залишається недостатньо висвітленим.

Метою даної статті є характеристика культурно-освітнього рівня польської національної меншини у Волинській, Подільській та Київській губерніях у період Української революції 1917-1921 рр. Поставлена перед нами мета вимагає розв'язання концептуальних завдань: визначити кількість шкіл та культурних організацій; проаналізувати діяльність польських культурних товариств, зокрема католицького товариства трудящих жінок «Здвижня», «Союзу польських жіночих товариств Волині та Поділля», «Польського співочого товариство «Лютня» та «Союзу польських учителів Волині»; охарактеризувати вплив діяльності католицького духовенства у відродженні польської освіти на Правобережжі.

Культурно-освітнє життя польської національної меншини у період революції 1917-1921 рр. відіграло вагомую роль у формуванні національної ідентичності поляків. На це у великій мірі, була спрямована і діяльність уряду Української Народної Республіки (далі - УНР). Найбільше правобережних поляків проживало у Волинській губернії.

Стосовно Подільської губернії, то варто зауважити, що, порівняно з іншими мешканцями Правобережної України, рівень освіти серед поляків був вищим. За деякими підрахунками лише 10% польського населення на цих землях були неписьменні, коли серед українців цей відсоток становив аж 89 %. На території Подільської губернії поляки склали близько 8 % всіх жителів краю. Йоахим Бартошевич - редактор газети «Dziennik kijowski», враховуючи статистичні дані російських чиновників та спираючись, головним чином, на костьольні дані, оцінював число польського населення Поділля у 1909 р. понад 300 тис. осіб. Переважна більшість з них проживала на селі і займалася сільським господарством. За даними Польського комісаріату, на переломі 1917-1918 рр. на території Подільської губернії перебувало додатково 6157 поляків-біженців з Царства Польського. Ця значна група населення кілька десятиліть була позбавлена права навчатися рідною мовою.

З 1915 р. при костьолах почали засновувати парафіяльні школи з польською мовою навчання. На Поділлі перша парафіяльна школа утворилася у Проскуріві (з 1954 р. - Хмельницький), найбільшій на той час католицькій громаді у губернії. 5 лютого 1916 р. проскурівські католики отримали дозвіл відкрити польську початкову парафіяльну школу з 4-річним курсом навчання, а під кінець 1916 р. парафія нараховувала 12538 католиків. Одним з головних організаторів школи був настоятель ксьондз Казимир Носалевський, який увійшов до її керівництва. Крім нього, до шкільної ради належали: В. Скібневський, М. Тарнопольська, Ф. Каніговський, М. Сікора та К. Добровольський. У перший рік до школи записалося близько 300 дітей, а у наступному році їх кількість збільшилася до 443 учнів. У школі працювало 8

вчителів, директором було обрано Юліуша Саморая, колишнього керівника польської школи Оруховського у Варшаві. Ця парафіяльна школа стала взірцем для інших католицьких громад на Поділлі.

У Волинській губернії серед учнів найбільш чисельною була вікова категорія від 8 до 11 років, що становило 46 % від загальної кількості дітей округу, охоплених навчанням. Учні віком від 8 до 14 років було 37,3 %, а від 12 до 14 - 24,8 % [1, арк. 1]. За соціальними ознаками учнів поділяли на дітей середняків, членів комітетів незаможних селян і так званої «неорганізованої бідноти». Дівчата польських шкіл становили 33 % від загальної кількості учнів, що свідчить про помітні зміни у соціальному статусі волинського жіноцтва, оскільки у кінці XIX століття у національних початкових школах Волині навчалось лише 16,4 % дівчат [1, арк. 2].

Характерною рисою польських навчальних закладів була їх мала укомплектованість, що пояснювалася переважанням хутірської системи розселення поляків. У цих школах працювало по одному вчителю. Охоплення ж польських дітей школами другого концентру (семирічками) було незначним.

Як наголошує док. пед. наук, професор Наталія Андріївна Сейко певні проблеми виникали у зв'язку з утворенням польських шкіл у багатонаціональних населених пунктах. Поляки відмовлялися посилати своїх дітей до українських шкіл, бажаючи навчати їх саме рідною мовою. Відсутність польських шкіл сприяла поширенню небажаного для будь-якого уряду нелегального навчання. Вихід було знайдено у створенні так званих змішаних шкіл, у яких організувалися різні «національні класи». Викладання у них здійснювалося мовами відповідних етносів. Зокрема у 1918-1920 рр. на Волині нараховувалося 98 українсько-польських шкіл першого концентру, а в 1920-1921 рр. їх кількість зменшилася до 54 [12, с 136-141]. Відповідно можна стверджувати про нестабільність існування таких шкіл і постійне зменшення їх кількості, особливо з утвердженням радянської влади.

Категоричні вимоги польського населення щодо відкриття національних шкіл і переведення їх на утримання місцевих бюджетів призвело до того, що значна частина польських навчальних закладів відкривалася на кошти зацікавленого в них населення. Тому більшість польських шкіл розміщувалась у звичайних селянських хатах або господарських будівлях. Зокрема, у 1917-1920 рр. лише 18 польських шкіл Коростенського округу (Волинської губернії) мали власні приміщення, 17 шкіл орендували будинки у приватних осіб; 3 школи розташовувались у новоспоруджених будівлях; 7 шкіл працювали у дві зміни. Не вистачало шкільних приміщень, підручників, наочного приладдя, недостатнє забезпечення педагогічними кадрами.

Польський історик В. Розовський наголошує, що на той час польську освітню діяльність на Правобережній Україні координувала утворена під кінець 1915 р. Секція Культурної Допомоги (далі - СКД) при Київській Окружній

Раді (далі - КОР) Польських Товариств Допомоги Жертвам Війни (далі - ПТДЖВ). Її головною метою було сприяння поширенню мережі польських шкіл для біженців і місцевого населення на провінції. З 1916 р. по 21 березня 1917 р. до СКД КОР надійшло кільканадцять заяв з різних місцевостей Подільської губернії з проханням дозволити відкрити власну школу (Брацлав, Немирів, Печара, Шаргород, Пиків, Стара Синява, Лука Барська, Супруньківці, Жваньчик, Ярмолинці, Копіївка і Воньковці). Напередодні Лютневої революції 1917 р. на території Поділля зареєструвалося 35 польських парафіяльних шкіл, у яких навчалось 2262 учня [5, с 120-133].

Визначну роль у розвитку польського шкільництва на території Подільської губернії у той час відіграло просвітницьке товариство «Польська Мацеж». Ініціатива його створення вийшла від Подільського кола польських жінок, яким з 1908 р. керувала Летта Ярошинська. Вже у березні 1917р., під час Першого відкритого з'їзду кола польських жінок у Вінниці, Ярошинська активно виступила за підтримку освітньої акції серед місцевого польського населення й поширення мережі польських шкіл. Надалі на з'їзді поляків Подільської губернії, який відбувся 15 травня 1917 р. у Вінниці, було офіційно засновано просвітницьке товариство «Польська Мацеж Шкільна» на Поділлі на чолі з Л. Ярошинською [6, с 17-19].

Проте катастрофічний стан польського шкільництва на початку 1920-х років чітко простежується на основі порівняння статистики з попереднім періодом. Впродовж 1918-1921 рр. лише у Кам'янецькому повіті число польських шкіл зменшилося втричі - з 59 у 1918 р. до 19, а учнів - майже вчетверо (з понад 4 тисяч до 1050 учнів) та учителів з 99 до 62. Спочатку головними причинами масового скорочення мережі польських шкіл на Поділлі були нестача вчителів, більшість з яких, побоюючись репресій, виїхала до Польщі та відсутність коштів на ремонт приміщень і утримання школи.

Найвідомішими польськими культурними товариствами та організаціями на Правобережжі були: Християнське католицьке товариство трудящих жінок «Здвижня», «Союз польських жіночих товариств Волині», «Польське співоче товариство «Лютня» та «Союз польських учителів Волині» [7, с 34-37].

Християнське католицьке товариство трудящих жінок «Здвижня» було створене 1907 р. Станом на 1917 рік воно нараховувало 140 членів. Головою товариства був М. Курманович. Основною метою організації було підвищення освітнього й професійного рівня своїх членів та сприяння покращуванню матеріальних умов їх життя. Для досягнення цієї мети товариство організувало загальноосвітні бесіди й курси, заснувало бібліотеки та читальні; сприяло професійній освіті співробітниць, опікувалося особами молодшими 18 років, які потребували матеріальної та моральної підтримки; сприяло пошуку роботи, влаштовуючи для цього власні бюро; відкривало майстерні та кооперативні підприємства [9, с 337-339]. Товариство заснувало устано-

ви, які надавали матеріальну допомогу членам; відкривало літні табори, гуртожитки, притулки; слідкувало за справедливим розподілом роботи і плати за неї, а також організувало роботу дешевих їдалень та квартир тощо. Кошти товариства склалися із щомісячних та одноразових членських внесків, відсотків на наявні капітали, прибутків від належного товариству майна пожертв, влаштування творчих вечорів, вистав тощо.

Войналович О.О. підкреслює, що у межах союзу, з дозволу правління, створювалися із певною метою (наприклад, підвищення освітнього рівня) гуртки та секції. Свою діяльність вони вели самостійно, але на основі положень союзу. Офіційною мовою ведення діловодства була польська [9, с 339].

«Союз польських жіночих товариств Волині» був заснований у 1917 р. Мета союзу - координація діяльності всіх польських жіночих товариств на Волині та організація нових, ознайомлення жінок з їх політичними, економічними та соціальними правами. Членом союзу могло стати будь-яке польське жіноче товариство Волині. Союзом управляла рада та щорічні загальні зібрання делегатів. Рада складалася з представниць від кожного товариства (від 20 членів до 1, від 50 до 2, від 100 до 3, кожна наступна сотня давала до ради додатково одну представницю). Членом Ліги могла бути особа польської національності, яка мала 16 років, визнавала положення статуту союзу та мала рекомендації двох інших її членів. Справами ліги завідувало правління та загальні зібрання. Правління обиралося загальними зборами строком на один рік. Воно нараховувало сім осіб: голову, заступника, секретаря, касира, бібліотекаря та 3 кандидатів [8, с 82-83]. Завідувачі секціями обиралися на засіданнях правління, що збиралося раз на місяць та заслуховувало звіти кожного з них. Загальні збори відбувалися двічі на рік.

Метою Польського співочого товариства «Лютня» була популяризація хорового співу, польських пісень та музики у широких колах. Головою організації був Іполит Жизновський. Кількість членів нараховувала 60 осіб. Сейко Н. А. наголошує, що для досягнення мети товариство організувало концерти, брало участь у різного роду музичних заходах, надавало можливість отримати музичну освіту, облаштовувало професійні книгозбірні, засновувало хори для дорослих і дітей. Членом товариства могла бути особа віком не молодша 18 років [12, с 68-69]. Усі члени поділялися на почесних, фундаторів та асоційованих. До першої категорії відносили осіб, які мали особливі заслуги у розвитку польської музики, до інших - ті, хто підтримував ідеї товариства та сплачував на його користь певні суми грошей.

«Союз польських учителів Волині» розташовувався у приміщенні польської школи в м. Житомирі. Нараховував 59 членів. Його головою була Аврелія Пржибитковська. Метою організації був захист інтелектуальних, матеріальних та економічних інтересів членів, як порадами, так і юридичною допомогою, проведення реформ та підняття рівня шкіл у цілому і народної

просвіти зокрема. Поставлена мета досягалася шляхом видання газет і професійної освітньої літератури. Товариство сприяло підвищенню рівня освіти вчителів, влаштовуючи для них курси, наукові лекції, відкриваючи бібліотеки та закупаючи необхідну літературу [10, с 116-117]. Влаштовувалися також спільні наукові екскурсії, з'їзди, створювалися каси взаємодопомоги, облаштовувалися гуртожитки для учительських сімей. Підтримувалися зв'язки з іншими просвітницькими та народними товариствами. Союз відряджав своїх делегатів на з'їзди, мітинги, конгреси з питань просвіти та шкільництва. У межах союзу діяв також і товариський суд, що складався із трьох членів. Вагому роль у підтримці польської освіти також відігравали благодійні організації. Основним організаційним осередком розвитку польської освіти, який виявляв найбільшу добродійну діяльність у цей період, стало Товариство допомоги жертвам війни та Центральний громадянський комітет. Київську організацію ПТПОВ очолив Іоакім Бартошевич. Керована ним рада товариства (Станіслав Зелінський, Роман Бнінський, Кароль Вількошевський, Габріель Можджинський, Оскар Собанський) створила ряд регіональних представництв, серед яких найбільш активними були осередки на Волині: у Рівному та Житомирі (під керівництвом родин Бжостовських та Півочьких) [3, с 67-69].

Для розвитку мережі польських шкіл і дитсадків з правом навчання необхідна була достатня кількість вчительських кадрів. Найчисленнішу групу у роки Першої світової війни після учителів-ксьондзів становили учителі-біженці. Співвідношення структурних елементів стало змінюватися у 1917 р., коли вчительські курси почали забезпечувати школи власними кадрами. Восени 1917 р. секція культурної допомоги провела троє курсів, по три місяці навчання кожний, та одні шеститижневі для працівників дитячих садків. У листопаді вчительські курси працювали у Житомирі.

Особливе місце серед громадських добродійних організацій напередодні Української революції, з якими активно співпрацювала польська громада Правобережжя, стала фундація Великої княгині Тетяни Миколаївни. Ця фундація стала своєрідним єднальним осередком між добродійними структурами царської Росії та польською громадою у наданні допомоги дітям, які опинилися у категорії біженців і прибули з Королівства Польського або із західної частини Правобережної України.

Гетьманський переворот значною мірою зірвав виконання програми культурно-освітнього відродження, хоча деякі департаменти та відділи Міністерства польських справ, офіційно ліквідованого лише у липні 1918 р., за інерцією функціонували і далі.

Як стверджує О. Калакура, за умов, коли гетьманський уряд згорнув політичні і громадянські свободи, діяльність політичних партій і громадських об'єднань, у тому числі товариств національних меншин, скасував правові

акти, ухвалені Українською Центральною Радою, національно-культурне відродження поляків наштовхнулося на серйозні труднощі, насамперед фінансові. Ось чому до цієї справи долучилася громадськість, насамперед культурно-освітнє товариство «Мати Польська» з філіями у ряді міст України очолюване Ю. Айджейовським. Підтримкою середніх шкіл у Києві опікувалося відповідне громадське об'єднання - «Польське товариство з питань середньої школи». На зламі 1918-1919 рр. на теренах Правобережжя діяло 998 польських початкових шкіл, у яких навчалося 62810 учнів і працювало 1276 учителів. У 39 середніх шкіл навчалося 7398 учнів та працювало 441 учитель [11, с 140-169].

Гетьманат не чинив перешкод розгортанню польського культурно-освітнього і тим більше релігійного життя. У Києві і надалі функціонував польський департамент освіти, працювала польська жіноча гімназія, 8 середніх шкіл, Вищий університетський колегіум із гуманітарним і природничо-математичним відділенням. У деяких містах створювалися Польські народні доми (клуби), восени 1918 р. діяло 2 польські театри. Важливе значення мав підписаний П. Скоропадським закон «Про віру», яким православ'я хоч і визнавалося державною релігією, але всім іншим конфесіям, у тому числі римокатоликам, надавалося право вільно відправляти богослужіння за своїми обрядами [2, с 260-268]. Усе це сприяло самовизначенню та консолідації польської громади. До того ж, більша частина ображених на Центральну Раду польських землевласників активно підтримали економічну політику П. Скоропадського, його закони на захист приватної власності як «фундаменту культури і цивілізації».

На перших порах гетьман користувався підтримкою з боку «Землян» - об'єднання польських поміщиків, раду якого очолював колишній начальник Заамурської залізниці генерал М. Хорват, але згодом воно негативно поставилося до запланованої аграрної реформи, що передбачала створення численного прошарку селян-середняків шляхом викупу землі у великих маєтків. Незадоволення поляків викликали заходи дипломатичного відомства уряду П. Скоропадського щодо включення на основі Берестейського договору Холмщини та Підляшшя до складу України [4, с 297-310].

Загалом культурно-освітнє становище польської національної меншини на Правобережжі, не було стабільним. Це передусім було пов'язано з соціокультурними процесами, які були спричинені зміною влади та початком нового періоду польського шкільництва на Правобережжі, пов'язаного із встановленням радянської влади.

Освітня політика Гетьманату та радянської влади щодо польської меншини мала як досягнення, так і лрорахунки. Найбільшою проблемою для поляків була відсутність якісної освіти та невелика кількість шкіл із польською мовою навчання. Дана проблема і визначала національну політику українсь-

кого уряду відносно польської меншини. Український уряд поширював мережі культурно-освітніх установ, шкіл, середніх закладів, намагався підвищити загальноосвітній рівень польського населення. Також у 1917-1919 рр. були створенні жіночі культурні співочі товариства та освітні організації, які на основі благодійництва підтримували польську освіту. Проте у 1920-1921 рр., із приходом влади більшовиків, ці досягнення були нівельовані, вони супроводжувалися нищенням польської культури, тісно пов'язаної з релігією, ліквідацією традиційних форм культурно-освітніх установ. Важливими проблемами розвитку польської освіти на Правобережжі залишалися відсутність принципу наступності у системі освіти національних меншин її низька якість, недостатня кількість власних педагогічних кадрів та навчальної літератури.

Annotation

Oleksandr Pogulyayev (Zhitomir). Cultural and educational development of poles of right-bank Ukraine in the period of the Ukrainian war of independence (1917-1921).

The cultural and educational development of the Polish national minority Volyn, Podolia and Kiev provinces during the Ukrainian revolution of 1917-1921 are shown in the article.

Keywords: Ukrainian revolution, Polish national minority, cultural and educational development, national education, cultural-educational society, Polish schools.

Аннотация

Погуляев О.И. (г. Житомир). Культурно-образовательное развитие поляков правобережной Украины в годы украинской революции (1917-1921 гг.).

У статті досліджується культурно-освітній розвиток польської національної меншини Волинської, Подільської та Київської губерній у період Української революції 1917-1921 років

В статье исследуется культурно-образовательное развитие польского национального меньшинства Волынской, Подольской и Киевской губерний в период Украинской революции 1917-1921 годов.

Ключевые слова: украинская революция, польские национальные меньшинства, культурно-образовательное развитие, национальное образование, культурно-просветительные общества, польские школы.

Примітки

1. Державний архів Житомирської області. - Ф. 405. - Оп. 1. - Спр. 7.
2. Jabłonowski H. Ministerjum Spraw Polskich Ukrainskiej Republiki Ludowej 1917-1918 // Niepodległość. - №20 (1939). - Z. 55. - S. 260-268.
3. Komiecki J. Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny. - Wrocław, 1989. - 130 S.

4. Rędziński K. Tajna i jawna oświata polska na Ukrainie w końcu XIX i na początku XX wieku // Kształcenie zawodowe Pedagogika i Psychologia. - № 8 (2006) - S 297-310.

5. Rędziński K. Z dziejów szkolnictwa polskiego na Ukrainie w latach 1914-1920 // Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika - >» 171 (2005).-S. 107-143.

6. Rosowski W. Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918-1941. -Lublin, 2008. - S. 17-19.

7. Балуба І.А. Польська національна меншина України в 20-30-ті рр. ХХ ст.: Дис. канд. іст. наук. (07.00.01 - Історія України) /І.А. Балуба. - Київ, 1997. - 233 с

8. Бистрицька О.Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917-1939 рр.: Дис. канд. іст. наук (07.00.01 - Історія України) / О.Б. Бистрицька -Харків, 1998.-190 с.

9. Войналович О.О. Історична та гуманістична обумовленість розвитку освіти національних меншин в Україні в 1917-1930 рр. ХХ ст. / О.О. Войналович // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Випуск 20-21. - Київ, 2002. - С 337-339.

10. Єршова Л.М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець ХVІІІ - початок ХХ ст.): Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.М. Єршова / Інститут педагогіки АПН України. - К, 2002. - 228 с

11. Калакура О. Етнокультурне життя регіонів України: тенденції розвитку / О. Калакура//Наукові записки. - К.: ІПіЕНД, 2002. -Вип. 19. - С 140-169.

12. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ - першій половині ХХ ст.: Монографія / Н.А. Сейко. - Житомир: ЖДПУ, 2002. - 156 с